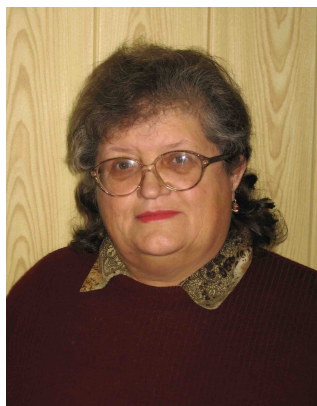

УДК 94:631.001+011

Дерлеменко Таміла Федорівна,
зав. сектором наукової бібліографії
та біографістики
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

ГЕНЕЗА, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ ТА НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ НА ТЛІ РОЗВИТКУ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються зародження і розвиток історії аграрної науки та наукової сільськогосподарської бібліографії на тлі розвитку загальнолюдської культури, досліджується їх взаємозв'язок і пропонується оригінальна науково-історична періодизація.

В статье рассматриваются зарождение и развитие истории аграрной науки и научной сельскохозяйственной библиографии на фоне развития общечеловеческой культуры, исследуется их взаимосвязь и предлагается оригинальная научно-историческая периодизация.

The article deals with the origin and development of agrarian science history and scientific agricultural bibliography on background of development human culture, their interrelation is investigated and it is offered original scientific and historical periodization.

Потреба в аграрній науці та інформації про її здобутки виникла як тільки людина почала вирощувати рослини і доглядати за тваринами. Отже вже десять тисяч років тому на Середньому Сході зародилася сільськогосподарська наука, що мала на меті збільшення врожаїв рослин та підвищення продуктивності тварин. При цьому виникла об'єктивна потреба у фіксації одержаних знань, з тим щоб мати можливість їх збирати, зберігати, узагальнювати, розповсюджувати та впроваджувати.

Б.А. Семеновкер, вивчаючи давньоєгипетські тексти, дійшов висновку, що бібліографічна діяльність з'явилася раніше, ніж це прийнято вважати сьогодні. А саме: тоді, коли виникли науки і знадобилася ідентифікація їх здобутків [1].

Сьогодні ця ідея знаходить все більше прихильників. Наприклад, Н.А. Сляднева стверджує, що, коли не було писемних документів, людство оперувало "винятково фрагментами нефіксованої інформації", а саме: текстами міфів, законами, переказами, поетичними творами, що зберігалися в пам'яті і передавалися від однієї особи іншій у вигляді "ідеограм", які вказують на тему і призначення даного змісту, його автора чи джерело. Процес створення ідеограм вона називає "ідеографією" і вважає її "вихідною формою бібліографії". За Н.А. Слядневою тисячолітня практика побудови ідеограм дозволила виробити основні форми та прийоми фіксування текстів, що потім стали використовуватися в документографії. На підставі цього нею зроблено висновок, що ідеографія і документографія – це два взаємозалежних, хоча історично різних за часом, компоненти бібліографії [2].

Виходячи з цього вже з історичних рештків дописемного періоду (знаряддя праці, прикраси, посуд тощо) ми можемо отримати важливу інформацію про генезу аграрної науки та сільськогосподарської бібліографії.

З появою писемності сільськогосподарської інформації ставало все більше. Як зазначає американська дослідниця Бет М. Паскоф [3, с.331], у знайдених вавілонських глиняних табличках вже міститься сільськогосподарська інформація. А у роботі Д.Р. Бланшара висловлюється припущення, що і "...у великій Александрійській бібліотеці також зберігалось багато папірусів з питань сільського господарства" [4, с.219].

Деякі історики вважають, що початковою формою існування бібліографічної інформації були бібліотечні каталоги, які повинні були з'явитися в бібліотеках при нагромадженні книг. Вони припускають, що перші бібліотеки з'явилися у Шумері в III тис. до н.е., де зберігалися книги, зроблені з глиняних плиток. Найдавніша бібліографічна праця, що збереглася до наших часів – датований 2000 р. до н.е. перелік книг, зроблений на глиняних плитках і знайдений під час розкопок у Нішпурі – столиці Шумеру. Вочевидь, це був один з перших бібліотечних каталогів.

Пізніше каталоги склалися в усіх найбільших бібліотеках. Найбільш відомим є каталог бібліотеки асирійського царя Ашшурбаніпала в Ніневії (VI ст.

до н.е.). У Стародавньому Єгипті була бібліотека в місті Едфу, котра отримала назву "Будинок папіруса". На одній з кам'яних стін цього будинку було викарбовано перелік книг (папірусних сувоїв), які зберігалися у бібліотеці.

Найвідомішою бібліографічною працею давнини була складена бібліотекарем Александрійської бібліотеки Каллімахом. Вона має назву "Таблиці тих, хто прославився в усіх науках і мистецтвах, а також того, що ними написано", котра датується III ст. до н.е. Ця праця в оригіналі не збереглася, але про неї відомо з інших джерел. За змістом "Таблиці..." Каллімаха є, з одного боку, систематичним каталогом Александрійської бібліотеки, а, з іншого – описом усієї давньогрецької літератури того часу, незалежно від місця її зберігання.

Бібліографія розвивалась і в напрямі збирання повідомлень, в яких немає даних про місце зберігання книг. Однією з перших бібліографічних праць такого роду вважають "Дидаскалії" Аристотеля (335-323 рр. до н.е.). Це перелік драматичних творів, котрі були представлені на змаганнях (конкурсах), а для нас сьогодні є енциклопедіями тодішнього життя, в т.ч. з питань розвитку аграрної науки. Каллімах у своїх "Таблицях..." продовжував як перший, так і другий напрями розвитку бібліографії. Найбільш відомою бібліографічною працею є "Показчик авторів та драматичних творів", подібний до праці Аристотеля, а також "Глоссарій і показчик творів Демокріта".

Пізніше списки праць видатних вчених, філософів, поетів та інших діячів почали включати в їхні життєписи. Наприклад, такі списки були в праці Діогена Лаертського "Про життя, вчення та вислови славетних філософів" (III ст. до н.е.). У Стародавньому Римі створювали збірники життєписів, які мали назву "Opus illustribus" ("Про славетних мужів"). Автори збірників — Плутарх, Светоній, Марк Теренцій Варрон, Корнелій Непотта та інші – разом з розповідями про діяльність подавали відомості про твори героїв цих життєписів. Пізніше окремі автори почали давати переклади власних творів. Наприклад, так зробили відомий публіцист Цицерон і лікар Гален. А Пліній Старший у своїй "Природній історії" подав список письменників, твори яких використовував. У працях античних авторів: Геродота, Таціта, Фулідіда, Лівія Страбона, Саллюстія та ін. —

простежуються спроби критичного використання джерел, зіставлення їх з іншими носіями відомостей і даних. Якщо Геродота вважають "батьком історії", то Фукідіда можна назвати "батьком джерелознавства", оскільки його "Історія" ґрунтується на багатьох джерельних документах - договорах, деклараціях, законах, листах, власних спостереженнях. Щоправда, інколи автор сам створював фіктивні промови учасників Пелопоннеської війни а потім аналізував їх [5].

Якщо вважати, що всяке згадування імені чи автора, тематики або здобутку є бібліографічною інформацією (концепція "афинної" бібліографії), то античність, бібліотеки і книжкова торгівля якої не могли обійтися без опису манускриптів, стає часом розквіту догутенбергської бібліографії. Не випадково до цього періоду відноситься діяльність "батька бібліографії" Каллімаха (310 - 240 рр. до н.е.).

Ознайомившись за антологіями та окремими текстами античних авторів [6, 7 та ін.], можна констатувати, що всі вони в тій чи іншій мірі через описи побуту, релігійних обрядів, військові походи тощо, висвітлюють розвиток сільського господарства. Отже, як в продавній та давній, так і в античний період культура підтримувала паростки різних напрямів аграрної науки та бібліографічної діяльності, що віддзеркалювала її історію.

У середні віки книжкова культура дещо занепадає. Лише наприкінці Середньовіччя кількість книг почала збільшуватися і знову виникла потреба у їхньому обліку. Центрами книжкової культури стали церкви та монастирі, які, як правило, були великими землевласниками, котрим необхідна була інформація про організацію і досягнення сільського господарства і вони відповідно комплектували свої бібліотеки.

Серед перших бібліографічних пам'яток Середньовіччя у Візантії та Болгарії з'явилися, так звані, списки або індекси "істинних", які визнавалися церквою канонічними, та "ложних" книг неканонічних, що заборонялися.

Такі списки були досить поширеними і потрапили до Київської Русі, культура якої була на досить високому рівні. За часів князювання Володимира Святославича (близько 978—1015 рр.) були організовані школи. Після прийняття

християнства розширилися зв'язки Київської Русі з Візантією, слов'янськими і західноєвропейськими державами. Великою любов'ю до книг славився князь Ярослав Мудрий (княжив у 1019 — 1054 рр.). Він заснував першу на Русі бібліотеку (1037 р.). На жаль, про її каталог нічого не відомо, як і про каталоги інших бібліотек Київської Русі. Для сина Ярослава Мудрого Святослава була виготовлена одна з перших руських книг, яка збереглася до наших днів: "Ізборник Святослава" 1073 р., у якому вміщений список "істинних" і "ложних" книг під назвою "Богословиця от словес". Але ця праця не була оригінальною, а копією болгарського перекладу з грецького оригіналу.

Одним з різновидів бібліографічних списків у стародавній Русі були списки пожертвуваних книг. З XIII ст. зберігся список книг, подарованих волинським князем Володимиром Васильковичем церквам міст Любеч, Брест, Чернігів та ін. Список в вміщений у так званому Волинському літописі 1288 р.

У XIV–XV ст. на теренах України продовжують складатися списки "істинних" і "ложних" книг, у яких віддзеркалюються вже не лише грецькі, а й місцеві книги. Почали створюватися також інвентарні описи монастирських бібліотек: Слуцько-Троїцького монастиря (1494 р.), Києво-Печерського (1557 р.) та Львівсько-Онуфрієвського (1579 р.).

Особлива потреба в бібліографічній інформації виникла з початком книгодрукування, коли кількість книг різко зросла. У Західній Європі книгодрукування було винайдене в середині XV ст. Іоанном Гутенбергом. Друкування слов'янських книг кириличним шрифтом уперше почав у Кракові Швайпольт Фіоль у 1491 році. З 1517 року слов'янські книжки у Празі почав видавати білоруський першодрукар Франциск Скорина. У 1564 році у Москві вийшла перша друкована книга Івана Федорова 1574 року. Це була перша точно датована друкована книга в Україні — львівський "Апостол"

В одному з ранніх українських видань Івана Федорова – у "Книге Нового Завета" (Остріг, 1580) в окремому додатку був надрукований покажчик змісту книг Нового Завіту, складений Тимофієм Михайловичем під назвою "Книжка

собрание ведей нужнейших...". Це видання можна вважати першою друкованою бібліографічною працею в Україні.

Виникнення та подальший розвиток книгодрукування здійснили справжній переворот у системі документальних комунікацій, в організації сільськогосподарського виробництва, розвитку аграрної науки та розповсюдженні сільськогосподарських знань. Зацікавленими у поширенні друкованої продукції стали друкарі-видавці та книготорговці. Ними започаткована видавничо-книготорговельна бібліографія. Спочатку створювалися окремі рекламні плакати, потім — видавничі та книготорговельні каталоги. Перші з них побачили світ у 1564 р. на книжкових ярмарках у Франкфурті-на-Майні та Лейпцигу. На Франкфуртському ярмарку з'явився перший зведений каталог книг, представлених на продаж.

У XVI ст. усвідомлюється також потреба у бібліографічному підсумовуванні розвитку книжкової справи. Найбільш відома праця цього напрямку — швейцарського вченого Конрада Геснера "Універсальна бібліотека" ("Bibliotheca Universalis", 1545–1555). К. Геснер поставив собі за мету облікувати всі рукописні та друковані книги, які були написані мовами, прийнятими для спілкування вчених: латинською, грецькою та давньоєврейською. За підрахунками дослідників, йому вдалося облікувати близько 20 % світової книжкової продукції (на 90 % це була рукописна книга). На перший погляд праця К. Геснера здається невеликою, але пізніше жодному бібліографу не вдалося досягти такого відсотку охоплення світової книжкової продукції.

У XVI — XVII ст. починають складати бібліографічні покажчики, що відбивають літературу, яка з'явилася на території певної держави або національною мовою. Це був початок національної бібліографії. Спроб у галузі національної бібліографії було чимало, але вони не завжди закінчувалися публікацією бібліографічного посібника. Деякі з таких посібників залишилися в архівних фондах, і дізналися про них пізніше завдяки історичним дослідженням. Першими були видані покажчики: Джона Бейла (Vale, John) "Перелік славетних письменників Великої Британії" (Англія, 1548 р.), а також покажчики про книги

французькою мовою Ф.Г. Де Ла Круа ДюМане (De La Croix DuMaine) "Бібліотека" (Франція, 1584 р.).

У XVII ст. з'являються зведені покажчики російської, української, білоруської літератури. Видатною пам'яткою слов'янської бібліографії є покажчик "Оглавление книг, кто их сложил", складений у Москві приблизно у 1665–1666 рр. У ньому описано майже 1880 творів, написаних або надрукованих у перекладі з грецької та латинської мов росіянами, українцями, білорусами та деякими іншими слов'янськими письменниками. Отже, у XVII ст. бібліографічна діяльність була доволі розвинутою і добре відомою.

Що ж стосується європейського середньовіччя, то до винаходу друкарства і пізніше, аж до XVI ст., розвиток бібліографічної діяльності йшов украй повільно, і лише біобібліографічні словники виділялися як особливий жанр середньовічної літератури. Слабкий розвиток бібліографії протягом цього періоду пояснюється традиціями рукописної комунікаційної системи: сакральністю та дорожнечою книг.

Справжній розвиток бібліографії пов'язаний зі стадією неокультури й ознаменований винаходом Гутенберга. За словами К.Р.Симона, "... з поширенням друкарства закінчилася передісторія бібліографії і почалася її історія" [8]. Реакцією на зростання книжкових потоків став розвиток книготорговельної бібліографії (середина XVI ст.). Проте бібліографія не поспішала розстатися зі спадщиною рукописної культури: величним пам'ятником середньовічної вченості стала "Загальна бібліотека" Конрада Геснера (1545-1555) – універсальний міжнародний бібліографічний посібник. Епоха європейської Просвіти (друга половина XVII – XVIII ст.) – розквіт мануфактурної книжності, коли на додаток до книготорговельної бібліографії з'явилася маса поточних наукових бібліографічних бюлетенів, у тому числі реферативних журналів.

XIX ст. – час професіоналізації бібліографічної справи. Про це свідчить штучна бібліографічна мова, призначена для ідентифікації і характеристики документів. У 1791 р. у Франції з'явилася перша національна інструкція з книгоопису; до кінця століття склалися конкуруючі одна з однією прусська й

американська системи бібліографічного опису. Індустріальна неокультура стимулювала попит на галузеву, національну, рекомендаційно-просвітню бібліографію. Бібліографія стала визнаною галуззю науки і літератури. Однак на стику століть вибухнула криза галузевої бібліографії, яка привела до утворення нового соціально-комунікаційного інституту – документації.

У ХХ ст. розширюється репертуар бібліографічних посібників, і для орієнтації в них потрібна бібліографія бібліографії. Для її створення розбудовуються національні бібліографічні центри і розширюється міжнародне співробітництво в сфері бібліографії. Разом з тим посилюється конкуренція з боку документних та інформаційних служб. У 1963 році К.Р. Симон не без болю щиросердно написав: "Немає приводу брати під сумнів подальші успіхи бібліографії як цілого. Але потрібно зважати на можливість і навіть імовірність того, що цей розвиток піде головним чином по шляху загальної бібліографії і бібліографії по гуманітарних науках, і що в галузі наук про природу і техніку бібліографія змушена буде відступити перед новими, у даний момент методами інформації, що формуються," (Там саме. С. 712).

Як виявилось, "нові методи інформації" не вийшли поки ні на рівень фактографії, ні на рівень ідеографії, ні на рівень штучного інтелекту або машинного перекладу. Але вони збагатили й інтенсифікували поточну бібліографію.

Індустріальна комунікаційна система переживає інформатизацію і комп'ютеризацію. Це виведе її на постнеокультурну стадію. Безсумнівно в прийдешній постнеокультурі стане місця і для нинішніх бібліографічних продуктів. Але їм доведеться перемінити свій книжково-паперовий вигляд на вигляд електронний, інакше вони не будуть сприйматися поколіннями ХХІ століття.

Електронна екранна культура, що формується на наших очах, без сумніву має потіснити як традиційну книжкову справу, так і традиційну періодику. Треба сподіватися, що в ХХІ столітті комунікації також набудуть іншого вигляду. Але вони, як і раніше, зберігатимуть бібліографічну інформацію.

Підсумовуючи можна твердити, що генеза історії аграрної науки і бібліографія, що її віддзеркалює існують не самі по собі, а в контексті соціальних комунікацій і - ширше - культури в цілому [1]. Разом з тим, не зважаючи на праці К.Р. Симона, Н.В. Здобнова, М.В. Машкової, Е.К. Беспалової, Г.В. Михєєвої і багатьох інших історія аграрної науки та наукова сільськогосподарська бібліографія, недостатньо усвідомлені нами а спроб розглянути розвиток цих наук на тлі соціальних комунікацій і культури ще не було.

Проте, на нашу думку, без цього не можна зрозуміти причини, що викликали ці дисципліни до життя, обґрунтувати історичні етапи їх розвитку, передбачити майбутнє. Зупинимось на трьох питаннях: етапи генез історії аграрної науки та бібліографії цієї науки; комплекс соціальних комунікацій; масиви бібліографічної продукції.

Якщо розуміти під культурою світ штучно створених розумними людьми соціальних ідей і виробів, то вимальовуються наступні п'ять стадій його еволюції:

I. Пракультура – стадія антропосоціогенеза (3,5 млн. – 40 тис. років до н.е.), коли разом з формуванням людини як біологічного виду формувалися перші кам'яні знаряддя і людська мова.

II. Археокультура – стадія первісних громад (40 тис. років – III тисячоліття до н.е.), що являє собою традиційну дописемну культуру, у якій соціальна пам'ять відповідає обсягу індивідуальної пам'яті.

III. Палеокультура – стадія найдавніших цивілізацій, древніх імперій, феодальних держав (III тис. до н.е. – XV в. н.е.). Для цієї стадії характерні станова (кастова) соціальна структура, аграрно-ремісничє виробництво з поділом праці, монархічний лад, поява міст, писемності і літературної мови, що відрізняється від мови розмовної. Палеокультура - це традиційна, але, на відміну від архаїчної стадії, - письмова культура, де сполучаються поточна і упредметнена (ретроспективна) соціальна пам'ять. Ядром духовного життя є релігія.

Палеокультурна стадія, у свою чергу, має три періоди:

- рання палеокультура – епоха найдавніших цивілізацій (Ш – П тис. до н.е.), культуру яких символізують єгипетські піраміди і папіруси, бібліотека Ашшурбаніпала і нерозгадані письмена егейської (минойської, критської) та індської цивілізації;

- античність (I тис. до н.е. – V ст. н.е.) – світлий і барвистий провіт у палеотемряві традиційного існування сотень і тисяч царств, королівств, імперій;

- середньовіччя (VI – XV ст.) - варварство, що знищило античність і створило власний світ культури, у свою чергу зруйнований в епоху Відродження.

IV. Неокультура (XV – XX ст.) – стадія, що вимагає для свого становлення і розвитку машинного виробництва і досвідної науки, поліграфічної і паперової промисловості, розгалужених засобів транспорту і зв'язку. Демократизується державне керування, формуються освічені поліетнічні нації, що мають спільну мову, літературу, мистецтво, релігію. Ядром духовного життя поряд з релігією стають наука, право, ідеологія тощо.

Неокультура являє собою нетрадиційну письмову культуру, що має розподілену по фондах численних установ соціальну пам'ять, що далеко перевершує обсяг індивідуальної пам'яті. Незважаючи на роботу архівів, бібліотек, бібліографічних і інформаційних служб по упорядкуванню (систематизації) і згортанню документованої частини соціальної пам'яті, вона безупинно і прискорено зростає. З початку мануфактурного друкарства склалася ситуація інформаційної кризи, яка все більше загострюється.

V. Постнеокультура – гіпотетична стадія еволюції культури XXI ст., яку іноді називають часом інформаційного, постіндустріального, технотронного суспільства. Постнеокультура мислиться як нетрадиційна неписьмова (екранна) культура.

В такий спосіб, проглядається спіральна схема діалектичного розвитку культури: від традиційної безписемної стадії до нетрадиційної безписемної стадії.

Розглядаючи еволюцію людської культури, ми орієнтувалися на західноєвропейську цивілізацію. Природно, що для України потрібна певна корекція з урахуванням особливостей її розвитку. Очевидно, що час початку і тривалість різних стадій для неї будуть іншими. Це обумовлено тим, наприклад, що в історії нашої країни є такий своєрідний період, як період соціалістичної цивілізації (1918-1991), тоді як період античності нам невідомий. Тому взаємозв'язки історії аграрної науки і бібліографії на українському ґрунті потребують відповідного врахування.

Виходячи з викладеного, періодизацію історії аграрної науки та пов'язаної з нею сільськогосподарської наукової бібліографії можна представити в такий спосіб:

**Періодизація історії аграрної науки та наукової
сільськогосподарської бібліографії, що її віддзеркалює,
на тлі розвитку загальнолюдської культури**

Види діяльності	Культура	Історія аграрної науки та Сільськогосподарська бібліографія	
		за хронологією	за формою фіксації знань
П Е Р І О Д И	І. Пракультура (3,5 млн. - 40 тис. років до н.е.)		
	ІІ. Археокультура (40 тис. років – III тисячоліття до н.е.)	Продавній (X тис.- III тис. до н.е.)	Ідеографічний (дописемний)
	ІІІ. Палеокультура (III тис. до н.е. - XV в. н.е.)	Давній (III – II тис. до н.е.)	Документний (писемний)
	О • рання палеокультура (III - II тис. до н.е.)	Античний (I тис. до н.е. - V ст. н.е.) Середньовічний (VI – XV ст.)	
	Д • античність (I тис. до н.е. - V ст. н.е.)		
	И • середньовіччя (VI – XV ст.)		
ІV. Неокультура (XV – XX ст.)	Технічної революції (XV – XX ст.) Соціалістичний (1918-1991 рр)		
V. Постнеокультура (після 2000 року)	Інформаційного Оновлення (1991 р. – сьогодні)	Комп'ютерний (післяписемний)	

Наведена таблиця демонструє, що історію аграрної науки і сільськогосподарську бібліографію можна розглядати як культурну діяльність по створенню, збереженню, поширенню і освоєнню ідей та виробів, що передаються з покоління в покоління, розвиваючись та удосконалюючись. Оскільки все це можна вважати соціальною комунікацією, то еволюція історії аграрної науки утворює єдність з еволюцією сільськогосподарської бібліографії, і навпаки.

Зроблений висновок дає підстави констатувати, що історію аграрної науки можна і потрібно відновлювати спираючись на відповідні бібліографічні документи.

Список використаної літератури

1. *Семеновкер Б.А.* Бібліографія в Древньому Єгипті // Бібліографія. – 1993. – № 4. – С. 131.
2. *Сляднева Н.А.* Библиография в системе Универсума человеческой деятельности. / МГУК. – М., 1993. – С. 20.
3. *Paskoff Beth M.* History and characteristics of agricultural libraries and information in the United States // *Library trends.* – 1990. – N 38(3). – P. 327-638.
4. *Blanchard J.R.* The History of agriculture libraries in the United States // *Agricultural literature: proud heritage, future promise / USDA,NAL.* – Washington: Graduate school, 1977. – P. 219-235.
5. *Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін.* – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
6. *Мифы народов мира: Словарь в 2-х томах.* – Изд. 2-е. – М., 1988.
7. *Античная литература. Греция. Антология. Ч.1-2 / Сост. Н.А. Федоров, В.И. Мирошенкова.* – М., Высш. шк., 1989. – 512 с.
8. *Симон К. Р.* Історія іноземної бібліографії. – М., 1963. – С. 79.
9. *Соколов А.В.* Библиографические плоды на древе социальных коммуникаций // *Мир библиографии.* –1998. – № 2. – С. 12-16.